

**Аспірантка Цепкало Т.О.**

*Херсонський державний університет*

**Архетипний образ води у поезії Б.-І. Антонича  
та кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»**

Дослідження літературних явищ та творчої індивідуальності письменника завдяки міфоаналізу дає можливість повноцінно розкрити сутність авторського світогляду, феномен його творчої манери. Це здійснюється за допомогою звернення до традиційних міфологічних сюжетів та образів, які становлять основу міфопоетичної творчості митця.

Міфоструктуру будь-якого твору складають міфологічні символи як відображення елементів первинного світосприймання. Основоположними символами, що пов'язані з природою і первісними уявленнями, є архетипні образи, продовженням яких є міфологеми, що стають основою для творення нових символів.

Міфопоетику творчості Б.-І. Антонича широко вивчали М. Ільницький, О. Пономаренко, М. Новикова. Особливості національної психології та її втілення через національні образи-символи у творах О. Довженка досліджувала Н. Медвідь. Порівняння міфосвіту творчості обох письменників у сучасному українському літературознавстві ще не здійснювалося, проте воно дасть можливість виокремити та усвідомити символічність традиційних образів, зокрема образу води у їхній творчості.

У кожній етнокультурі є свої образи і символи, які утворюють специфічну систему знаків, уявлень, міфів, що зумовлюють властиві для окремого етносу способи інтерпретації традицій, звичаїв, обрядів, способу життя і навіть ментальних ознак. Сутність символів, як і образів, коріниться в глибинах пракультури, тому вона є об'єднуючою ланкою людського роду, проте кожна культура, кожен народ має свої специфічні архетипні образи.

Через систему вірувань народу, прикмети, національні традиції, звичаї й обряди О.Довженко відтворив цілісне світовідчуття й світорозуміння українців, нерозривну діалектичну єдність мікро- і макрокосмосу: людини і природи, людини і світу, людини і Землі, розкрив етнокод духовного життя нації. Саме цим він і досяг національної форми в кіномистецтві і літературі.

Одна з найхарактерніших ознак стильової системи О.Довженка – це синтез фантастики й реальності. Особливість такого світосприйняття надає можливість для розкриття внутрішнього світу героїв через тісні залежності і взаємодії з природними законами навколишнього світу. Аналіз кіноповісті «Зачарована Десна» дає підстави для висновку, що письменник свідомо нехтував життєподібністю заради піднесення духовного, інтелектуального потенціалу своїх героїв, розкриваючи внутрішню естетичну суть життя українського народу [6, с.28].

Своєрідним символом, рікою життя проходить через повість образ зачарованої Десни: «Я пливу за водою, і світ пливе наді мною, пливуть хмари весняні – весело змагаються в небі, попід хмарами лине перелітне птаство – качки, чайки, журавлі» [4, с.21]. Це традиційний для української літератури і фольклору образ, що символізує хід, рух, змінність та плин життя. Неодноразово таке трактування міфологеми води зустрічається в народних піснях та більшості творів українських письменників.

О. Таланчук з цього приводу пише: «Якщо ж говорити про поклоніння слов'ян силам стихій, то, напевне, воду серед них можна поставити на перше місце. Українці ж і досі залишилися водопоклонниками – свідомими або підсвідомими. Семантичне поле міфологеми води безмежне, враховувати всі нюанси символічного застосування її у народній свідомості, мабуть, неможливо, тому що говорити про воду – це зачіпати питання життя і смерті, космосу і хаосу; це говорити про матір і дитину, небо і землю, літо і зиму, красу і розум, любов і страждання, – тобто про все, що бачить, чує і чим живе людина» [9, с.92].

Світ народився з «прадавнього хаосу землі і води всуміш», – пише Б.-І. Антонич у «Баладі про пророка Йону». «Життєтворчі води», котрі «буйно шумлять» під землею («Епічний вечір»), – це джерело життя на кожному шаблі екзистенції. Води були на початку та повертаються при кінці кожного історичного циклу. Відтак міфічна, універсальна концепція людини поєднувалася не лише з любов'ю до природи, але так само з особливим захопленням стихією води, її амбівалентною силою нищення та народжування нового життя. Вже в античні часи символіку води використовували в усіх очисних ритуалах. Вода змивала бруд і гріх, очищала покійників і тих, хто опинився близько від смерті. Антонич прекрасно передає амбівалентні аспекти водної стихії. В «Баладі про пророка Йону» воду названо «першою життя колискою», але так само й «могилою повсякчасною» [8, с.188].

Тема води входить, отже, до складу певної структури уявлень, характерної для Антонича: про появу цієї стихії сигналізували цілі серії образів. Звідси походить і привілейована роль підземних вод, часто повторювана в Антоничевих віршах. З'являється також цілком оригінальна в українській літературі картина морських глибин, де проживають „потворні” водяні тварини:

Чи знаєш тьмяне царство – світ мільйона див,  
зелено-чорну батьківщину восьминогів?  
Бо навіть сон таких не дасть нам образів,  
як ніч в правічному пожарі дна морського.

Одначе, водні мотиви виступають не лише в ролі елементів представленого світу, але й у функції метафоричній, яка встановлює дійсність. У цих віршах показано, як водяна плавність сягає ще далі: за посередництва метафори, сонно-візійного образу, фантастики вона нав'язує свій рух іншим предметам, і навіть більше – всьому світові:

Тут небо мисться в воді густій і срібній, наче ртуть [1, с.203].

Набір «водяних» значень, звичайно, є досить широким. Перше з них – це, очевидно, зачарованість проминанням, ріка Геракліта. Але важливішими, здається, є сенс катастрофічний (міф потопу) та води як матері життя. Відомо,

що Йона – пророк катастрофи для міста Ніневії. Проте Антонич не дотримується канонічної біблійної історії, використовуючи лише її елементи (і зрештою дає поемі підзаголовок «Апокриф»). Тут історію з рибою, що проковтнула Йону, можна розуміти передовсім як міфологічний «схід у підземелля», до дна глибокого океану, де:

навіть сон таких не дасть нам образів,  
як ніч в правічному пожарі дна морського [1, с.186].

Водночас вода підпорядкована владі вищих сил, космічних ритмів, зумовлених перш за все впливами Місяця. Уже в Рігведі йде мова про зв'язок місяця з водою та, врешті, зі світом у цілому. Адже дивовижний світ землі (а відтак людина) перебувають у нерозривній злуці з космосом [7, с.191].

О. Довженко у повісті «Зачарована Десна» захоплюється дивовижною красою улюбленої річки, порівнює її із безмежжям простору, водночас пов'язуючи рух річкових хвиль із впливом на них місяця. Тихі, спокійні води залежать від гарного «настрою» нічного світила: «Вода тиха, небо зоряне, і так мені добре плисти за водою, так легко, немов я не пливу, а лину в синьому просторі. Дивлюсь у воду - місяць у воді сміється» [4, с.43]. Місяць, коли сяє вночі, розбуджує на землі зерна життя та надає їм плодючості, творить перлисту росу, яка під час посухи рятує врожаї. Тим світлом животворить ріки і моря, кожену рослину й травичку [3, с. 306].

У давні часи людина побачила, що вода приносить велике добро, є важливим компонентом природи, оживляє землю і сприяє родючості. Слов'яни обожнювали воду, вважали її сестрою, а чи жоною світла, вогню, сонця. Поклонялися воді скрізь і всякій: морю, річці, озеру, джерелу, криниці, росі, дощу [7, с.36].

Як твердить В. Кононенко, образ-символ *вода* може ускладнюватися; від конкретики предметної назви, що визначається рецепторно, до поступового узагальнення, набуття рис всебічного, архетипного поняття – такий шлях нерідко проходить слово в процесі символізації. Зовні наче й лагідна, спокійна,

вода несе в собі таїну – за цим покровом ховається спокій забуття, безвихідь [5, с.153].

Будучи стихією, ворожою людині і недосяжною для неї, вода набуває широкого спектру відповідних символічних значень. Вода, що прибуває, символізує небезпеку для життя. О. Довженко у кіноповісті «Зачарована Десна» досить широко описує весняну повінь, яка завдала неабиякої шкоди худобі, селянам, посівам, навколишній природі: «Вода прибувала з дивовижною швидкістю. В один день затопило ліси, сінокоси, городи» [4, с. 29]. Тут прочитуються апокаліптичні настрої, коли люди можуть боятися води і наслідків від її надмірної кількості.

Письменник неоднозначно натякає на біблійний мотив всесвітнього потопу і кару Господню за людські гріхи. Це можна простежити у монолозі одного із селян: «В такому плануванні води повинен, очевидно, бути великий божественний смисл, та тільки про себе я знаю одне: штани в мене мокрі і чуб не висихає [4, с.132]. А «божественний смисл» має на меті не тільки покарання, але й очищення від гріхів, проте селяни не дуже цим переймаються, намагаючись якнайшвидше врятувати своє господарство. Така поведінка Сашкових односельців глибоко розкриває психологію українського селянина, який уміє адаптуватись до будь-яких умов життя.

У віршах Б.-І. Антонича образ прибуваючої води відсутній, оскільки вся його творчість пройнята мотивами життєстверджуючими.

Водяні глибини – символ всього невідомого, незрозумілого й небезпечного. А невідоме й незрозуміле манить своєю таємничістю, притягує до себе. Саме у цьому плані виступає вода у вірші Антонича «Проповідь до риб»:

Важка вода, та від води ще важче небо.

Тому принаджує нас ваша глибина,

чарує й кличе нас спокусливо до себе

ваш коралевий бог з морського дна [2, с.177].

Вода у вигляді потоку містить у собі значення непереборної або важкодосяжної перешкоди. Згадаймо хоча б біблійну оповідь про всесвітній

потоп, причиною якого були людські гріхи. Цей християнський мотив зустрічаємо й у Антонича, коли він описує апокаліпсис у однойменному вірші:

Сто днів і сто ночей ідуть дощі і вітер віє,  
вода підноситься і зорі й тюрми заливає [2, с.139].

Із архетипним образом *води* пов'язуються й уявлення про небуття, смерть, забуття. В українському народному світобаченні вода – сила, що несе загибель, символ минучості всього суцього. У фольклорі, в художній літературі образ-символ *води* нерідко передає почуття безвиході, відчаю, що веде до смерті. В українських піснях вода здебільшого створює образ-паралель до поняття горя, журби; з плином води відходять щасливі дні, наступають тяжкі часи; за водою спливає доля. Вода тепла – біда, каламутна – сум, шумить вода – страждають закохані [5, с.152-153].

Стояча вода є символом загибелі. Наприклад, у «Зачарованій Десні» О. Довженка читаємо: «Довго стояла вода весняна, пам'ятаю. Ще в Переплавну середу було її багато по левадах і долинах, тому і косовиця в те літо розпочалася пізно» [4, с.34]. Для селян було важливо вчасно розпочати всі роботи на полі, щоб отримати гарний врожай, тому повинь мала руйнівний характер, затримуючи збирання зернових або знищуючи посіви.

Обидва підходи до інтерпретації образу-символу *води* – як ідеї загибелі, так і ідеї життя – знайшли відображення у сталих номінаціях – мертва вода і вода живуца (жива) й зцілюща (цілюща). Мертва вода несе загибель, смерть; вислів „як скупаний у мертвій воді” означає «приголомшений, пригнічений» (вода викликає нещастя) [5, с.154].

Вчення Христа також часто порівнюється з водою, яка приваблює спраглих і поширюється по всій землі. Християнське хрещення являє собою обряд, де вода символізує оновлення, очищення й освячення. В Антонича ми бачимо своє розуміння цього християнського символу:

Це правда: кров з каміння може змити дощ [2, с.152].

У цих рядках поет своєрідно стверджує намагання очиститися – змити гріхи. Стаючи близьким до води, світ намагається оновитись.

Вода – це рідина. Усе, що торкається води, набуває її властивостей. Цей мотив зустрічається у філософському баченні світу Б.-І. Антонича. Наприклад, у «Пісні про незнищенність матерії» читаємо:

Рослинних рік підноситься зелена повінь,  
годин, комет і листя безперервний лопіт [2, с.143].

За допомогою індивідуально-авторської метафори «рослинних рік зелена повінь» поет передає своє бачення навколишньої природи. Антоничева природа сповнена життя, руху, динамізму паралельно з річковими водами та весняними повенями.

Отже, в основі архетипу води лежать давні вірування та етнічна культура, оскільки образно-символічне наповнення Води в кіноповісті О. Довженка та поезіях Б.-І. Антонича є наскрізним і несе закодовану інформацію про світосприйняття наших предків, цінності та людський досвід.

### **Література:**

1. Антонич Б.-І. На другому березі / Худож.-оформлювач Є. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2008. – 283 с.
2. Антонич Б.-І. Твори. – К.: Дніпро, 1998. – 649 с.
3. Войтович В. Українська міфологія. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
4. Довженко О. Оповідання. Щоденник (1941-1956). – К.: Дніпро, 2008. – 504 с.
5. Кононенко В. Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. – К.: “Богдана”, 2001. – 303 с.
6. Медвідь Н. Проблеми національної психології у творчості О. Довженка: Автореферат дисертації на здоб. наук. ступеня канд. філ.наук. – К., 2000. – 32с.
7. Слов’янський світ. Ілюстрований словник-довідник // Упорядник Кононенко О. – К.: Асоціація ділового співробітництва “Український культурний центр”, 2008. – 784 с.
8. Стефановська Л. Антонич. Антиномії. – К.: Критика, 2006. – 312 с.
9. Таланчук О. Українознавство. Усна народна творчість. – К., 1998. – 421 с.

**Ключові слова:** образ місяця, міфологема, символ, міфопоетика, світобачення.

**Ключевые слова:** образ луны, мифологема, символ, мифопоэтика, мировоззрение.

**Keywords:** *image of the moon, mythologeme, symbol, mythopoetics, world view.*

**Цепкало Т.О.** Архетипний образ води у поезії Б.-І. Антонича та кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» // Матеріали 8-ої міжнародної науково-практичної конференції «Становление современной науки – 2012». – Прага: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2012. – Т. 12. Філологічні науки. – С. 10-15.